PEDAGOGIK PROFILAKTIKA VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Toxirova Madina Raximova

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi

Osiyo Xalqaro Universiteti

madinaxontoxirova8687@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik profilaktika vositasida o‘quvchilarda axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy va metodik jihatlari yoritilgan. Raqamli axborot oqimi kuchayib borayotgan sharoitda yoshlarni noto‘g‘ri, manipulyativ va zararli kontentdan himoya qilish, ularda axborotni tanqidiy baholash, manbani tekshirish hamda axborotdan mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Maqolada axborot madaniyatining tarkibiy qismlari, pedagogik profilaktika mazmuni va ta’lim jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik profilaktika, axborot madaniyati, media savodxonlik, raqamli xavfsizlik, tanqidiy fikrlash, ta’lim texnologiyalari.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological aspects of developing students’ information culture through pedagogical prevention. In the context of an expanding digital information flow, protecting young people from false, manipulative and harmful content, as well as forming skills of critical evaluation, source verification and responsible use of information, is considered an important pedagogical task. The article analyzes the components of information culture, the content of pedagogical prevention and methodological approaches applicable in the educational process.

Keywords: pedagogical prevention, information culture, media literacy, digital safety, critical thinking, educational technologies.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, ayniqsa ta’lim tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi o‘quvchi internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron resurslar va turli media platformalar orqali katta hajmdagi ma’lumotlar bilan yuzma-yuz keladi. Bunday sharoitda axborotni qabul qilishning o‘zi yetarli emas, balki uni saralash, tahlil qilish, ishonchli manbani aniqlash va undan maqsadli foydalanish zarur bo‘ladi.

Axborot madaniyati shaxsning axborot bilan ongli ishlashini, axborot manbalariga tanqidiy munosabatda bo‘lishini, raqamli muhitda etik me’yorlarga rioya etishini va xavfsizlik qoidalarini bilishini anglatadi. Mazkur tushuncha faqat texnik ko‘nikmalar bilan cheklanmaydi; u o‘quvchining dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi, ma’naviy immuniteti va ijtimoiy mas’uliyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Pedagogik profilaktika esa o‘quvchilarni axborot muhitidagi salbiy ta’sirlardan oldindan himoya qilish, ularda zararli axborotga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirish va sog‘lom axborot iste’moli madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli tarbiyaviy-metodik faoliyatdir. Shu sababli ushbu maqolada axborot madaniyatini shakllantirishda pedagogik profilaktikaning nazariy asoslari, amaliy yo‘nalishlari va metodik imkoniyatlari qayta ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism

Axborot madaniyatini shakllantirish jarayoni ta’lim oluvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik tayyorgarligi, raqamli muhitdan foydalanish tajribasi va axborotga bo‘lgan munosabatini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. O‘quvchi axborotni tez topishi mumkin, ammo uni to‘g‘ri baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish alohida pedagogik tayyorgarlikni talab etadi.

Pedagogik profilaktikaning asosiy maqsadi o‘quvchilarda axborot xatarlarini oldindan anglash, soxta yangiliklar, kiberbulling, manipulyativ reklama, ekstremistik yoki axloqiy zararli kontentdan himoyalanish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bunda o‘qituvchi faqat nazariy ma’lumot beruvchi emas, balki axborot muhitida to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi maslahatchi va tarbiyachi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ta’lim jarayonida profilaktik yondashuvni amalga oshirish uchun interfaol suhbatlar, keys-stadi, muammoli vaziyatlar tahlili, loyiha ishlari, debatlar, media matnlarni tahlil qilish, manba ishonchliligini tekshirish mashqlari va raqamli xavfsizlik bo‘yicha treninglardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, real hayotiy misollar asosida o‘quvchilarni axborot manbasini solishtirish, fakt va fikrni ajratish, havola va mualliflikni tekshirishga o‘rgatish samarali natija beradi.

Axborot madaniyatining tarkibiy qismlarini quyidagicha izohlash mumkin: axborotni izlash va tanlash madaniyati, axborotni tahlil qilish va baholash madaniyati, axborotdan etik foydalanish madaniyati, raqamli xavfsizlik madaniyati hamda kommunikativ madaniyat. Ushbu komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ular majmuaviy tarzda rivojlantirilgandagina barqaror natija beradi.

1-jadval.

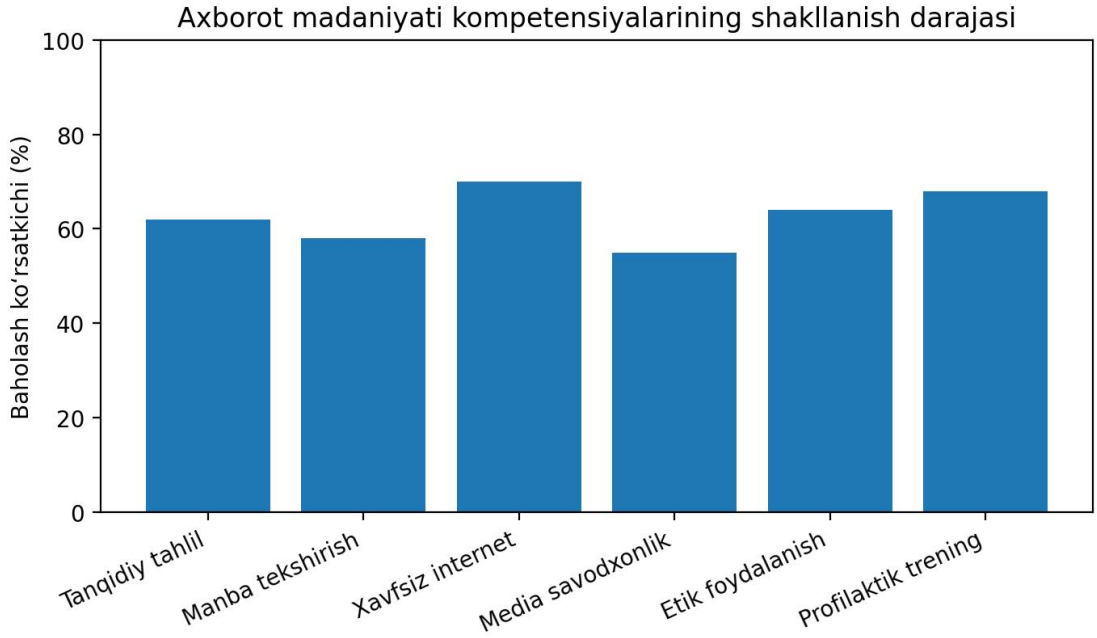
Pedagogik profilaktika asosida axborot madaniyatini rivojlantirish yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Pedagogik vazifa	Metodik vosita	Kutiladigan natija
Tanqidiy fikrlash	Axborotni shubha va dalil asosida baholashga o‘rgatish	Keys-stadi, debat, fakt-cheking mashqlari	Soxta axborotni aniqlash ko‘nikmasi kuchayadi
Manba bilan ishlash	Ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlash	Manbalarni solishtirish, havolalarni tekshirish	Axborot tanlash madaniyati rivojlanadi
Raqamli xavfsizlik	Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish odatini shakllantirish	Trening, qoidalar xaritasi, vaziyatli topshiriq	Kiberxavflardan himoyalanish darajasi oshadi
Media savodxonlik	Media xabar mazmuni va maqsadini tahlil qilish	Video, reklama va postlarni tahlil qilish	Manipulyatsion kontentga qarshi immunitet shakllanadi
Axborot etikasi	Mualliflik huquqi va muloqot madaniyatiga rioya qilish	Loyiha ishi, plagiatni aniqlash mashqlari	Mas’uliyatli raqamli xulq-atvor shakllanadi

Manba: *muallif tomonidan pedagogik profilaktika yondashuvlari asosida ishlab chiqildi.*

Jadvaldan ko‘rinadiki, pedagogik profilaktika faqat ogohlantirish yoki nazorat qilish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchining axborot bilan mustaqil, ongli va mas’uliyatli ishlashini ta’minlovchi ko‘nikmalar tizimini rivojlantiradi. Shuning uchun profilaktik tadbirlar dars jarayoni, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar va ota-onalar bilan hamkorlikda uzviy tashkil etilishi zarur.

Axborot madaniyatini shakllantirishda baholash mezonlari ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi axborotni qidirish, tanlash, tahlil qilish, etik qo‘llash va xavfsizlik qoidalariga amal qilish bo‘yicha muntazam kuzatib borilsa, pedagogik ta’sir samaradorligini aniqlash imkoniyati kengayadi. Shu jihatdan diagnostik testlar, amaliy topshiriqlar, portfoliolar va loyiha natijalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

1-rasm. Axborot madaniyati kompetensiyalarining shakllanish darajasi

***Manba**: muallif tomonidan pedagogik-metodik tahlil asosida tuzildi.*

Diagrammada axborot madaniyatining asosiy kompetensiyalari bo‘yicha shakllanish darajasi umumlashtirilgan. Unda xavfsiz internetdan foydalanish va profilaktik treninglar nisbatan yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘lsa, media savodxonlik hamda manba tekshirish ko‘nikmalarini yanada kuchaytirish zarurligi ko‘rinadi. Bu holat ta’lim jarayonida amaliy mashg‘ulotlar va fakt-cheking topshiriqlarini ko‘paytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Metodik jihatdan pedagogik profilaktika bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Birinchi bosqichda o‘quvchilarning axborot ehtiyojlari va raqamli xatti-harakatlari diagnostika qilinadi. Ikkinchi bosqichda xavf omillari aniqlanib, profilaktik mashg‘ulotlar mazmuni belgilanadi. Uchinchi bosqichda interfaol metodlar orqali amaliy ko‘nikmalar shakllantiriladi. Yakuniy bosqichda esa o‘quvchilarning axborot madaniyati darajasi qayta baholanadi va metodik ishlar takomillashtiriladi.

Oila, maktab va jamoatchilik hamkorligi ushbu jarayonning muhim sharti hisoblanadi. Chunki o‘quvchi axborot muhitiga faqat dars jarayonida emas, balki uyda, ijtimoiy tarmoqlarda va tengdoshlari bilan muloqotda ham duch keladi. Shu sababli ota-onalar uchun qisqa seminarlar, eslatmalar, raqamli xavfsizlik bo‘yicha tavsiyalar va o‘qituvchi-oila hamkorligi mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, pedagogik profilaktika asosida axborot madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta’limning dolzarb vazifalaridan biridir. Raqamli axborot oqimi kengayib borayotgan hozirgi sharoitda o‘quvchilarning axborotni tanqidiy qabul qilishi, ishonchli manbalarni ajratishi, media xabarlarni tahlil qilishi va raqamli xavfsizlik qoidalariga amal qilishi ta’lim-tarbiya jarayonida muntazam rivojlantirilishi kerak.

Pedagogik profilaktika o‘quvchilarda zararli axborotga qarshi ma’naviy va intellektual immunitetni shakllantiradi. Bu jarayonda interfaol metodlar, hayotiy vaziyatlar tahlili, fakt-cheking, loyiha ishlari va raqamli xavfsizlik treninglaridan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. Ayniqsa, o‘qituvchi, ota-ona va ta’lim muassasasi hamkorligi axborot madaniyatini barqaror rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi.

Demak, axborot madaniyatini rivojlantirish faqat texnologik masala emas, balki pedagogik, tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ega jarayondir. Uni tizimli tashkil etish orqali o‘quvchilarda mustaqil

fikrlash, mas'uliyatli raqamli xulq-atvor va sog'lom axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish mumkin.

Takliflar:

1. Ta'lim muassasalarida axborot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha maxsus profilaktik mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqish.

2. Dars jarayonida fakt-cheking, manba tekshirish, media matnlarni tahlil qilish va muammoli vaziyatlardan foydalanishni kengaytirish.

3. O'qituvchilar uchun media savodxonlik, raqamli xavfsizlik va pedagogik profilaktika bo'yicha malaka oshirish modullarini tashkil etish.

4. Ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning internetdan xavfsiz foydalanishi bo'yicha maslahat va treninglar o'tkazish.

5. Axborot madaniyatini baholash uchun diagnostika, monitoring va amaliy topshiriqlar tizimini joriy etish.

6. Ta'lim muassasalarida "Axborot madaniyati burchagi" yoki media savodxonlik laboratoriyalarini tashkil etish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4891-son qarori. Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Pedagogik faoliyatda axborot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar. Toshkent, 2023.
4. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2024.
5. IEA. International Computer and Information Literacy Study (ICILS) 2023: International Report. Hamburg, 2024.
6. ITU. Measuring Digital Development: Facts and Figures. Geneva, 2025.
7. Karimova D. Axborot madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan, 2022.
8. Hasanov Sh. Media savodxonlik va yoshlar tarbiyasi. O'zbekiston pedagogika jurnali, 2023, №2.
9. To'xtaboyev M. Raqamli muhitda axborot xavfsizligi va ta'lim. Ta'lim va innovatsiyalar, 2024, №4.
10. Abdullayeva N. Pedagogik profilaktika nazariyasi va amaliyoti. Buxoro: Durdona, 2021.
11. Qodirov B. Zamonaviy ta'limda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish. Toshkent, 2023.